

О. М. Мироненко

Конституції України радянської доби

КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ Конституція УСРР 1919 затв. 3-м Всеукр. з'їздом рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів 10 березня 1919 і прийнята в остаточ. ред. ВЦВК 14 березня того ж року. УСРР у ній визначено як організацію диктатури трудящих та експлуатов. мас пролетаріату і найбіднішого селянства над їхніми споконвіч. експлуататорами – капіталістами та поміщиками. Диктатура мала забезпечити перехід від бурж. ладу до соціалізму, після чого вона, а за нею і держава мали зникнути, поступившись місцем вільним формам співжиття. Проголошено скасування приват. власності, владу робітн. класу, свободу слова, зібрань і союзів тільки для труд. народу. Зброй. захист завоювань соціаліст. революції покладено на трудящих країни. Рад. Україна заявляла про братер. солідарність з усіма рад. респ. і про свою готовність увійти до складу Єдиної Міжнар. Соціаліст. Рад. Республіки. Владу трудящих реалізовували ради робітн., селян. і червоноармій. депутатів, її центр. органами були Всеукр. з'їзд рад, ВУЦВК і РНК. До їхньої компетенції належали всі питання заг.-держ. значення: затвердження, зміни й доповнення до Конституції, встановлення і зміна кордонів, відносини з іноз. державами, оголошення війни та укладання миру, вироблення основ організації ЗС, внутр. політика, цивіл., кримінал. і процесуал. законодавство, вироблення основ соціаліст. будівництва у галузі нар. господарства, відання грош. системою, організація фінанс. господарства республіки. З'їзди мали скликати не рідше як двічі на рік. До виключ. компетенції ВУЦВК віднесено формування РНК, питання про кордони, зовн. відносини, ЗС, визначення напрямів розвитку нар. господарства тощо. РНК мала складатися з голови і нар. комісарів (зав. особл. відділами ВУЦВК) і діяти за повноваженнями, наданими їй ВУЦВК. На місцях органами рад. влади вважали з'їзди губерн., повіт. і волос. рад, міські й сільс. ради та створені ними

виконками. Право обирати і бути обраними до рад мали незалежно від віросповідання, національності та статі громадяни УСРР, яким виповнилося 18 р. (робітники, селяни, домогосподарки, солдати, матроси, непрацевдатні). Позбавлено цього права тих, хто використовував найману працю, жив на нетруд. доходи, приват. торговців, торг. і комерц. посередників, ченців й служителів Церкви та реліг. культів, колиш. поліцейських і жандармів, а також засуджених, душевнохворих й божевільних. Окремим розділом увійшов до Конституції спеціально адаптов. для УСРР текст Декларації прав трудящого та експлуатов. народу 1918, що закріплювала принципи повновладдя трудящих, скасовувала приватну власність і експлуатацію людини людиною, запроваджувала робітн. контроль, націоналізацію промисловості, транспорту, банків, труд. повинність, федератив. устрій рад. держави на принципах вільного самовизначення націй. Згодом до Конституції УСРР 1919 внесено значні зміни, особливо після утворення СРСР.

Конституція УСРР 1929 затв. 11-м Всеукр. з'їздом рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів 15 травня 1929. Складається з 82-х статей і 5-ти розділів. Конституція декларувала осн. мету держави – «остаточно подолати буржуазію, знищити експлуатацію людини людиною та здійснити комунізм, коли не буде ні поділу на класи, ні державної влади». Укр. респ. проголошено соціаліст. державою робітників і селян, де вся влада належить радам робітн., селян. і червоноармій. депутатів; констатовано цілковиту солідарність з усіма рад. респ. і добровільність входження до СРСР; акцентовано на тому, що УСРР входить до складу СРСР як суверенна держава та зберігає за собою право вільного виходу із нього. Конституція відносила землю, надра, ліси, води, ф-ки, заводи, банки, залізнич., водний та повітр. транспорт і засоби зв'язку до соціаліст. держ. власності, а зовн. торгівлю визнавала держ. монополією. Політ. права громадян УСРР, яких одночасно вважали і громадянами СРСР, диференційовано: трудящі маси отримували їх без різниці статі, віри, раси, осілості й національності; експлуататор. класи позбавлено таких прав повністю. Обирати і бути обраними до рад могли громадяни УСРР віком від 18-ти р., які здобували засоби до життя завдяки вироб. і суспільно корис. праці або вели хатнє госп-во, що забезпечувало їм можливість продуктивно працювати, червоноармійці, червонофлотці, непрацевдатні й навіть іноземці, котрі перебували на тер. УСРР і належали до робітн. класу або селянства, що не застосовувало найманої праці. Конституція проголошувала політ. права і свободи для трудящих (слова, друку, зібрань, мітингів, демонстрацій, спілок, віросповідань тощо), право націй на самовизначення, створення нац. й адм.-тер. одиниць, рівність нац. меншин та ін.; гарантувала повну, всебічну та безкоштовну освіту, право на розвиток «пролетарськими шляхами української національної культури й культури національних меншостей» (кожен громадянин мав можливість використовувати рідну мову). Працю визнано обов'язком, військ. повинність – почес. обов'язком. Про права на відпочинок, охорону здоров'я, матеріал. забезпечення старих і непрацевдатних та ін. соц.-екон. права, як і про особисті права (недоторканність особи, житла, листування тощо), Конституція не

згадувала. Організація рад. влади базувалася на принципі «Вся влада радам!». Верхов. органом у системі держ. упр. залишався Всеукр. з'їзд рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів, до виключного відання якого віднесено питання затвердження та внесення змін і доповнень до Конституції, остаточно затвердження Конституції Автоном. Молдав. Соціаліст. Рад. Респ. 1925, змін і доповнень до неї, зміни кордонів УСРР, встановлення кордонів Автоном. Молдав. Соціаліст. Рад. Респ., виборів ВУЦВК та виборів представників УСРР до Ради національностей СРСР. До компетенції Всеукр. з'їзду рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів віднесено і деякі контрол. функції: заслуховування та затвердження звітів про діяльність уряду й визначення заг. напрямів його роботи. Черг. з'їзди мали відбуватися 1 раз на 2 р., надзвич. – скликатися ВУЦВК з влас. ініціативи або на вимогу місц. рад, які охоплювали тер., де мешкало не менше 1/3 виборців. Делегатів Всеукр. з'їзду рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів обирали Всеомолд. з'їзд рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів та окружні з'їзди з розрахунку 1 делегат на 10 тис. виборців – від міських і селищ. рад, 1 делегат на 50 тис. виборців – від сільс. рад. ВУЦВК вважався верхов. законодав., виконав. та розпоряд. органом влади УСРР у періоди між з'їздами і був відповідальним перед ними. Черг. сесії ВУЦВК мали скликати не менш ніж 3 рази на рік, надзвич. – збирати Президія ВУЦВК з влас. ініціативи, за поданням РНК чи на вимогу 1/3 й більше чл. ВУЦВК. До повноважень ВУЦВК належало: обрання голови, секр. і чл. Президії ВУЦВК; утворення РНК; заг. керівництво всіма галузями держ., госп. і культур. будівництва; затвердження бюджету УСРР; встановлення (відповідно до Конституції і законодавства СРСР) плану розвитку нар. господарства, респ., держ. і місц. податків, зборів та неоподатковуваних прибутків; здійснення (у порядку, визначеному союз. конституцією) зовн. і внутр. позик УСРР, концес. договорів; затвердження законодав. актів Президії ВУЦВК, проектів кодексів, усіх законодав. актів, що визначали заг. норми політ., екон. та культур. життя УСРР або вносили докорінні зміни в практику держ. органів респ.; припинення, скасування та зміна постанов Президії ВУЦВК, РНК, Всеомолд. і окруж. з'їздів рад, Всеомолд. ЦВК та окруж. виконкомів. Президію ВУЦВК вперше уконституйовано як вищий законодав., виконав. і розпоряд. орган влади УСРР між сесіями ВУЦВК. Їй надано повноваження припиняти та скасовувати постанови РНК УСРР й окремих нар. комісаріатів, Всеомолд. ЦВК і окруж. виконкомів, видавати декрети, постанови та розпорядження, розглядати й затверджувати проекти декретів і постанов, внесених раднаркомом УСРР. Усі законодавчі акти і постанови заг.-респ. значення, як і проекти кодексів, мала розглядати і затверджувати ВУЦВК. Президії ВУЦВК надано право законодав. ініціативи у вищих органах СРСР, внесення (у порядку, визначеному союз. конституцією і законодавством) протестів на постанови Президії ЦВК СРСР, РНК СРСР, а також припинення в обумовлених законом випадках чинності актів союз. наркоматів та ін. центр. установ СРСР. РНК УСРР залишалася виконав. і розпоряд. органом ВУЦВК, здійснювала заг. держ. упр., мала право видавати законодавчі акти й постанови у межах, наданих ВУЦВК. Окрім голови, його заст. і нар. комісарів, до складу РНК входили уповноважені заг.-союз. наркоматів та ін. особи,

визначені ВУЦВК. Відповідальність РНК перед Всеукр. з'їздом рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів доповнювалась відповідальністю перед ВУЦВК та його Президією. Поряд із нар. комісаріатами внутр. справ, юстиції, земел. справ, фінансів, торгівлі, праці, освіти, охорони здоров'я, соц. забезпечення та Робітн.-селян. інспекцією, у складі РНК діяли Укр. рада нар. господарства та Центр. статист. упр. УСРР. Останні разом із наркоматами торгівлі, фінансів, праці та Робітн.-селян. інспекцією одночасно підпорядковувалися відповід. союз. наркоматам і органам. На місцях влада належала радам робітн.-селян. і червоноармій. депутатів, рай. і окруж. з'їздам рад та обраним ними виконкомам. Делегатів рай. з'їздів обирали міські, сільс. і селищні ради, а також військ. частини армії та флоту; окруж. – міські ради окруж. міст і рай. з'їзди за нормами і в порядку, встановленими ВУЦВК. Черг. з'їзди скликали раз на рік, позачерг. – за пропозицією вищих з'їздів рад або їхніх виконкомів, а також відповід. виконкомами з влас. ініціативи або на вимогу рад, які представляли не менше 1/3 виборців даного р-ну. Виконкоми, обрані на з'їздах, діяли у період між ними. Їх вважали вищими органами рад. влади на відповід. тер., вони підпорядковувалися з'їздам, вищим виконкомам, ВУЦВК і РНК УСРР. Конституція визначила герб, прапор і столицю УСРР – Харків.

Конституція УРСР 1937 затв. 14-м надзвич. Всеукр. з'їздом рад робітн., селян. і червоноармій. депутатів 30 січня 1937. Вона базується на Конституції СРСР 1936 та складається з преамбули і 13-ти розділів. У першому розділі респ. проголошено соціаліст. державою робітників і селян, закріплено політ. (ради депутатів трудящих) та екон. (соц. система господарства і соц. власність) основи УРСР. На конституц. рівні зафіксовано перемогу диктатури пролетаріату, торжество гасла «Вся влада радам!», панування принципів «Хто не працює, той не їсть» та «Від кожного – за здібностями, кожному – за працею». Заг.-нар. власність (земля, надра, води, ліси, заводи, ф-ки тощо) поєднано з громад. соціаліст. власністю колгоспів і кооп. організацій, правами на особисте користування невеликою присадиб. ділянкою землі, особисту власність на підсобне госп-во, житл. будинок, продуктивну домашню худобу, птицю, дрібний с.-г. реманент, предмети особистого користування, хатнього господарства і вжитку, а також на успадкування особистої власності. Землю закріплено за власником у безоплатне і довічне користування. Соц. система господарства, яка визначалася і спрямовувалася держ. планом, допускала існування дрібного приват. господарства односіб. селян і кустарів, що ґрунтувалося на особистій праці й виключало експлуатацію людини людиною. Другий розділ Конституції декларував добровільне об'єднання УРСР з ін. рад. респ. у СРСР, респ. суверенітет, недоторканність кордонів і право виходу із СРСР. Встановлено принцип подвій. громадянства й адм. поділ України на 7 областей (Вінн., Дніпроп., Донец., Київ., Одес., Харків., Черніг.) і Молдов. АРСР. Декларацію про суверенні права респ. різко обмежено як обов'язковістю законів СРСР на тер. УРСР, так і викладеними у ст. 19 повноваженнями найвищих органів влади і органів держ. упр. УРСР в особі ВР УРСР, її Президії, РНК і

комісаріатів УРСР. Єдиний законодав. і найвищий орган держ. влади в Україні – ВР УРСР – обирався на 4 р. за нормою 1 депутат від 100 тис. населення. Черг. сесії ВР скликали двічі на рік, позачерг. – за рішенням Президії чи на вимогу не менше третини депутатів. Закони ухвалювали простою більшістю голосів і оприлюднювали за підписом Голови та секр. Президії. Останню обирали у складі Голови, 2-х заст., секр. і 15-ти чл., вона була підзвіт. ВР. Депутати вважалися недоторканими, відповідати на їхні запити чл. уряду зобов'язано у 3-ден. строк. ВР утворювала РНК, яка була відповідальна перед нею і підзвітна їй та Президії ВР. Компетенцію РНК визначено у ст. 43 і обмежено не лише ст. 14 Конституції СРСР 1936 та законами УРСР, а й законами СРСР та постановами і розпорядженнями союз. РНК СРСР. До складу РНК УРСР входили союзно-респ. (харч., легкої, лісової пром-стей, земел. справ, зерн. і тваринниц. радгоспів, фінансів, внутр. торгівлі, внутр. справ, юстиції та охорони здоров'я) і респ. (освіти, місц. промисловості, комунал. господарства, соц. забезпечення) комісаріати. До уряду УРСР, окрім голови, його заст. і нар. комісарів, входили голова Держплану УРСР, нач. упр. у справах мистецтв та уповноважені заг.-союз. наркоматів і Комітету заготівель СРСР. Окремі розділи Конституції регламентували діяльність найвищих органів держ. влади й упр. Молдов. АРСР за аналогією до укр., але у межах компетенції автономії. Органами держ. влади в областях, округах, р-нах, містах, с-щах, станицях і селах УРСР стали відповідні ради депутатів трудящих, яких обирало насел. зазнач. тер. на 2 р. Виконав. та розпоряд. органами місц. рад були виконкоми. Безпосередні управлін. функції на місцях здійснювали упр. чи відділи виконкомів – земел., фінанс., внутр. торгівлі, місц. промисловості, нар. освіти, охорони здоров'я, соц. забезпечення, комунал. господарства, шляховий тощо. Заг.-союзні наркомати і НКВС СРСР утворювали власні упр. при обл. радах (НКВС УРСР – і при рай.), Комітет заготівель СРСР призначав своїх уповноважених. Конституція закріпила осн. соц.-екон. права громадян на працю, відпочинок, матеріал. забезпечення за старістю, у випадку хвороби чи втрати працездатності, на освіту, рівноправність жінок і чоловіків та громадян загалом незалежно від їхньої національності й раси, держ. охорону інтересів матері та дитини тощо. Демократ. свободи (слова, друку, зібрань, мітингів, походів, демонстрацій, совісті, об'єднання у громад. організації) декларувалися, але фактично не забезпечувалися. Вперше на конституц. рівні КП(б)У надано статус «керів. ядра» всіх громад. і держ. організацій трудящих. Конституція містила спец. розділ про виборчу систему, в якому викладено принципи заг., рівного і прямого вибор. права при таєм. голосуванні. Здійснення правосуддя в УРСР покладено на Найвищий Суд УРСР, Молдов. АРСР, обласні, окружні нар. суди, а також спец. суди СРСР. Усіх суддів, окрім нар., обирали відповідні ради на 5 р., нар. суддів – громадяни у р-нах на основі заг., прямого і рівного вибор. права при таєм. голосуванні на 3 р. Декларовано незалежність суддів, підлеглість їх виключно закону, відкритість розгляду справ, право обвинуваченого на захист, використання рідної мови, участь нар. засідателів. Вищий нагляд за виконанням законів покладено на прокуратуру. Прокурор УРСР здійснював цей нагляд через систему органів прокуратури. Окруж., рай. і міських прокурорів призначав на 5 р. прокурор УРСР з наступ.

затвердженням прокурором СРСР. Вони здійснювали свої функції незалежно від будь-яких місц. органів, підпорядковуючись лише прокуророві СРСР.

Конституція УРСР 1978 ухвалена позачерг. 7-ю сесією ВР УРСР 9-го скликання 20 квітня 1978. Базується на Конституції СРСР 1977. У преамбулі вказано на наступність конституц. розвитку УРСР, ідей і принципів Конституцій 1919, 1929, 1937; носієм влади проголошено не трудящих, а народ. Закріплено всевладдя рад нар. депутатів, демократ. централізм, соц. демократію та законність; КПРС визначена як «керівна і спрямовуюча сила радянського суспільства, ядро його політичної системи, державних і громадських організацій». Конституція передбачала систему прав і обов'язків громадян, декларувала суверенітет УРСР та її право вільного виходу з СРСР. Система органів держ. влади респ., порівняно з Конституцією УРСР 1937, зазнала деяких змін: ради депутатів трудящих перейм. у ради нар. депутатів, строк повноважень ВР збільшено до 5-ти, ін. рад – до 2,5 р. Певною новацією стала окрема глава про нар. депутатів, що закріплювала їхній статус як повноваж. представників народу, котрі керуються заг.-держ. інтересами. Депутат, визнаний недоторканною особою, мав право запиту і міг бути у будь-який час відкликаний за рішенням більшості виборців у встановленому законом порядку. ВР УРСР складалася з 650-ти депутатів і скликала на черг. сесії двічі на рік. До її виключ. компетенції належали питання прийняття та внесення змін до осн. закону, затвердження держ. планів екон. і соц. розвитку, держ. бюджету та звітів про їхнє виконання, утворення підзвіт. органів. Право законодав. ініціативи надано Президії ВР УРСР, її постій. комісіям, депутатам, РМ, Верхов. Суду, Прокурору УРСР та громад. організаціям в особі їхніх респ. органів. Президія ВР визначена постійно діючим органом ВР, їй підзвітним, і в період між сесіями виконувала функції найвищого органу держ. влади. Найвищий виконав. і розпоряд. орган держ. влади – РМ УРСР. Для вирішення питань, пов'язаних з керівництвом нар. госп-вом і держ. упр., як постій. орган РМ діяла її президія. Респ. мін-ва та відомства підпорядковувалися безпосередньо РМ, союзно-респ. перебували у подвій. підпорядкуванні. Обласні, міські, рай. у містах, селищні та сільс. ради нар. депутатів виконували функції органів держ. влади на відповід. тер. і мали вирішувати всі питання місц. значення, виходячи з інтересів громадян. Сесії рад скликали 4 рази на рік, їхніми виконав. і розпоряд. органами були виконкоми. Судова влада, як і у Конституції 1937, не визнавалась окремою гілкою влади. Функції правосуддя покладено на Верхов. Суд УРСР, обласні, Київ. міський суди, рай. (міські) нар. суди, організацію і порядок діяльності яких визначали не тільки закони УРСР, а й СРСР. Вищий нагляд за виконанням законів з боку держ. органів, юрид. і фіз. осіб здійснював Ген. прокурор СРСР через призначуваних ним і підлеглих йому прокурора УРСР та обл. прокурорів. Після ухвалення Конституції 1978 до неї вносили численні зміни та доповнення, особливо 1989–95, зокрема після проголошення незалежності України 1991. У червні 1995 Конституцію 1978 фактично замінив Конституц. договір між Президентом та ВР України, формально вона втратила чинність 28 червня 1996 після прийняття [Конституції України](#).

Рекомендована література

1. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки. К., 1919;
2. Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки. Х., 1933;
3. Стоян П. К. Перша Конституція Української РСР // Наук. зап. Інституту історії АН УРСР. 1953. № 5;
4. Таранов А. П. Історія Конституції Української Радянської Соціалістичної Республіки. К., 1957;
5. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. К., 1978;
6. Кукушкин Ю. С., Чистяков О. И. Очерк истории Советской Конституции. Москва, 1980;
7. Мироненко О. М. Історія Конституції України. К., 1997;
8. Його ж. Український парламентаризм: минуле і сучасне. К., 1999;
9. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність. К., 2001;
10. Конституціоналізм в Україні (ідеї, концепції, доктрини): історія і сучасність: Мат. 2-ї Всеукр. наук. конф. Л., 2013.

Бібліографічний опис:

Конституції України радянської доби / О. М. Мироненко // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.]; НАН України, НТШ. – К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2014. – Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-5004>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).